

Сергій Спільник,

доктор юридичних наук, доцент,

заступник керівника

Дніпропетровської обласної прокуратури,

професор кафедри кримінального права, процесу

та криміналістики Інституту економіки та права

Класичного приватного університету

ORCID: 0000-0002-8532-798X

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-47-7>

УДК 343.9 (477)

Методологічні підходи до дослідження кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України

Конституція України у ст. 92 проголосила, що виключно законами України визначається організація і діяльність органів і установ виконання покарань, Законом України оголошується амністія. Таке положення Основного Закону свідчить про важливість належного функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, структурні підрозділи якої контролюють ступінь втручання держави у права і свободи людини і громадянина, що постійно або тимчасово обмежені за рішенням суду.

Фактично за роки незалежності Державна кримінально-виконавча служба України функціонує в умовах постійного реформування – успадкована радянська репресивна система виконання покарань до цих пір знаходить своє відлуння у рішеннях ЄСПЛ щодо нелюдських умов тримання засуджених у виправних колоніях та СІЗО. Головним результатом діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України має бути повернення у суспільство громадянина, який не втратив соціальні зв'язки, здоров'я,

має всі можливості для нормального життя. Сама ця сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ, і є кримінологічною діяльністю Державної кримінально-виконавчої служби України.

Очевидно, що постійна конструктивна критика діяльності Міністерства юстиції України у напрямку реформування Державної кримінально-виконавчої служби України як з боку громадськості, так й експертного середовища, має своїм підґрунтям неналежне наукове обґрунтування її діяльності як суб'єкта протидії особливого виду злочинності – пенітенціарної [1].

Варто відмітити, що проблеми протидії пенітенціарній злочинності вцілому та окремих її видів

висвітлено у працях різних вчених, зокрема вітчизняних: О. М. Бандурка, Д. О. Балобанова, Л. В. Багрій-Шахматов, Є. Ю. Бараш, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, І. Г. Богатирьов, Б. М. Головкін, О. А. Грищенко, С. Ф. Денисов, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, І. В. Козич, Т. В. Корнякова, О. М. Костенко, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, І. М. Копотун, Ю. В. Кернякевич-Танасійчук, В. В. Кузнецов, Т. Є. Леоненко, О. М. Литвинов, К. Б. Марисюк, С. А. Мозоль, А. А. Музика, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський, М. С. Пузирьов, Н. А. Савінова, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, В. М. Трубников, В. О. Туляков, А. Є. Фоменко, П. Л. Фріс, В. Б. Харченко, П. В. Хряпінський, В. В. Шаблистий, В. І. Шакур, О. О. Шкута, І. С. Яковець, Н. М. Ярмиш, А. М. Яценко та багато інших.

Разом із тим, методологічні підходи до дослідження кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України на сьогодні є фактично не вивчалися, що і є метою цієї статті.

Одним із невід'ємних елементів методології дослідження є методологічний підхід, доктринальні погляди щодо сутності якого різняться.

Наукознавчий підхід, стверджує М. С. Кельман, формуєчи основний ракурс дослідження об'єкта, визначає лише загальну особливість того чи іншого методу. Він конкретизується в онтологічних принципах, властивих відповідному методу. Принцип у цьому плані виступає як ідея вирішення тієї чи іншої наукової проблеми в рамках даного підходу. Тісний взаємозв'язок наукознавчого підходу і принципу заснований на врахуванні знання, з одного боку, про дійсність, а з іншого боку – про пізнавальний процес. У наукознавчому підході і принципі існуюче онтологічне і гносеологічне

знання здобуває пізнавальний, практично-пізнавальний, науковий смисл [1, с. 157-158].

З погляду С. Д. Гусарева та О. Д. Тихомирова, методологічний підхід є одним із основних компонентів парадигми, що слід розглядати як сукупність взаємозалежних наукових методів. Він об'єднує різноманітні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких одні або кілька є основними, а всі інші є підпорядкованими їм, залежні, мають допоміжний характер [2, с. 763].

Як зауважує О. Ф. Скакур, призначення методологічного підходу полягає у визначенні фронтальної стратегії юридичного дослідження, актуалізації його своїми цілями і завданнями у разі, коли виявляється недостатність власних методів і виникає потреба у використанні інших методів – філософських, загальнонаукових [3, с. 24].

В. О. Боняк з приводу розуміння сутності методологічного підходу сформульовано такі висновки: 1) єдністю вирізняється думка вчених про те, що науковий підхід (а по суті, методологічний підхід) – це сумативне утворення, в якому одному з елементів відводиться провідна роль; 2) водночас, таке сумативне утворення, на думку одних учених, складається із сукупності методів, а на думку інших – із сукупності не методів, а принципів або ж сукупності методів та доповнення існуючої сукупності методів, пізнавальні можливості яких є недостатніми, філософськими та загальнонауковими методами [4, с. 53-54].

Вищезазначене дає можливість виокремити такі наукові підходи до розуміння сутності методологічного підходу: 1) визначає конкретний ракурс дослідження; 2) обумовлює стратегію наукового пошуку; 3) є сукупністю взаємозалежних наукових методів.

На думку О. Ф. Скакур, у юридичних дослідженнях використовуються загальні (методологічні)

підходи: філософсько-матеріалістичний, метафізичний, синергетичний, системний, аксіологічний, феноменологічний, герменевтичний та ін., загальнонаукові – функціонально-інструментальний, історикогенетичний, порівняльно-типологічний, діяльнісний (праксеологічний), інформаційний, культурологічний та ін. [3, с. 24-25].

У рамках кримінології, стверджують С.Ю. Лукашевич та Д.І. Груба, є конструктивними, заслуговують на увагу та можуть знайти застосування оригінальні уявлення синергетики про багатоваріантність і непередбачуваність, види випадковості, глибокий взаємозв'язок хаосу і порядку, процеси та механізми самоорганізації в природі й суспільстві, специфіку відкритих (нелінійних) систем тощо. Синергетичні ідеї були б корисні в кримінології як для пояснення причин злочинної поведінки, так і для організації систем профілактичного та правового впливу на злочинність. Одним з принципових положень синергетики, яке може бути безпосередньо застосованим у кримінологічній науці, є теза про те, що випадковість може виступати не тільки як прояв необхідності, але і як доповнення до неї.

Синергетичний підхід, зауважують вчені, може бути покладений в основу і для принципово нової концепції профілактики злочинності в цілому. Так, синергетичні уявлення дозволяють пояснити, чому нерідко дуже потужний зовнішній вплив на систему виявляється набагато менш ефективний, ніж у тисячу разів більш слабкий, і навпаки. Також можна вести мову про можливість синергетичного підходу при вивченні динаміки злочинності, адже саме цим показником найчастіше користуються при аналізі та прогнозуванні злочинності. Синергетика допоможе пояснити, як окремі злочини (мікрорівень) впливають на зміну такого соціального явища як злочинність (макрорівень). Це все

вимагає зміни кримінологічних підходів до розуміння природи й сутності злочинності [5].

У стислому визначенні синергетику трактують як теорію самоорганізації. У більш розгорнутому визначенні – це наука, що досліджує процеси мимовільного переходу складних систем з менш упорядкованого, не рівноважного стану в більш впорядкований, що розкриває такі зв'язки між елементами цієї системи, при яких їхня сумарна дія в рамках системи перевищує по своєму ефекту просте додавання ефектів дій кожного елемента окремо [6, с. 34].

Зважаючи на те, що кримінологічна діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України є складним та динамічним правовим явищем необхідність використання синергетичного підходу є беззаперечним.

Використання в ході дослідження діалектичного підходу, зауважує О.В. Крушельницька, в основу якого покладено зв'язок теорії і практики, принципи пізнаності реального світу, детермінованості явищ, взаємодії зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного і суб'єктивного тощо, дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечність між сутністю і явищем, змістом і формою, об'єктивність в оцінюванні дійсності [7, с. 3].

Схожих висновків доходять В.М. Шейко та Н.М. Кушнарєнко, які наголошують, що діалектичний підхід дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і формою, дотриматись об'єктивності при оцінюванні дійсності. Довід і факти є джерелом, основою пізнання дійсності, а практика – критерієм істинності теорії [8, с. 58].

На думку М.В. Костицького, категорії діалектики є універсальними логічними формами мислення,

в яких відображені ті загальні властивості, відношення і зв'язки, які існують в об'єктивній реальності. Без понять і категорій, констатує вчений, пізнання дійсності було б неможливим [9, с. 13].

В аспекті нашого дослідження діалектичний підхід дозволить з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України з дотичними до неї явищами правової дійсності, а також зв'язки між різними формами її здійснення.

Враховуючи той факт, що кримінологічна діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюється у взаємодії її органів та установ, особливості такої діяльності мають висвітлюватися з урахуванням системного підходу.

Сутність вказаного підходу, стверджує Ю.Ю. Агапов, полягає в комплексному дослідженні великих і складних об'єктів (систем), дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Згідно із системним підходом, система являє собою цілісність, що становить єдність закономірно розташованих і взаємопов'язаних частин. Кожну конкретну науку, діяльність, об'єкт можна розглядати як певну систему, що має множину взаємопов'язаних елементів, компонентів, підсистем, визначені функції, цілі, склад, структуру. До загальних характеристик системи відносять цілісність, структурність, функціональність, взаємозв'язок із зовнішнім середовищем, ієрархічність, цілеспрямованість, самоорганізацію [10, с. 98].

З погляду В.І. Корбутяка, системний підхід відкриває можливості для використання різних методів при дослідженні складних динамічних систем, до яких, перш за все, належать соціальні системи, для застосування відкритих у різних (математиці, кібернетиці, інформатиці та ін.) закономірностей і принципів при проектуванні

або вдосконаленні організаційних структур та процесів управління соціальними системами [11, с. 27-27].

Як наголошує О.В. Кустовська, методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [12, с. 5].

Обраний предмет наукової розвідки вимагає застосування в ході дослідження й комплексного підходу. Вимогами зазначеного підходу є: встановлення всіх взаємозв'язків зазначеного процесу, врахування всіх зовнішніх впливів, усунення всіх випадкових факторів; використання в процесі дослідження різноманітних методів у їх різних поєднаннях [13, с. 74].

Уважаємо, що комплексний методологічний підхід дозволить розглянути кримінологічну діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України як багатоаспектний правовий феномен, з урахуванням її схожих та відмінних рис з іншими видами правозастосовної діяльності, з'ясувати її структуру та функціональне призначення.

Неабияке значення для наукової розвідки має і аксіологічний (ціннісний) підхід, що базується на понятті цінності і дає можливість з'ясувати якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби окремої особистості і певного суспільства, а також ідеї і спонукання у вигляді норми та ідеалу. До цінностей суспільства належать лише ті позитивно значимі явища та їх властивості, що пов'язані з соціальним прогресом. Фундаментальними є гуманістичні або загальнолюдські цінності: життя, здоров'я, любов, освіта, праця, творчість,

краса тощо. Системи цінностей є в кожній культурі, суспільстві, державі, професії, особистості. Аксиологічному осмисленню підлягають матеріальні і духовні цінності. Будь-який соціальний інститут, спираючись на цінності більш загального рівня, формує власні специфічні цінності: культурні, педагогічні, професійні та ін. [14, с. 28].

Ціннісний (аксіологічний) підхід в юриспруденції, як стверджує А.О. Фальковський, це загальна стратегія дослідження, що визначає розгляд права крізь призму його відповідності з певними цінностями, що можуть забезпечуватись правом та бути його основою [15].

Переконані, що застосування аксіологічного підходу при здійсненні наукового пошуку дозволить з'ясувати роль кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України у забезпеченні загальнолюдських цінностей, перед усім, життя і здоров'я, прав та свобод людини.

Отже, осмислення всього вищевикладеного дає можливість дійти висновку про те, що при здійсненні наукової розвідки кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України слід послуговуватись таким методологічним інструментарієм: 1) універсальними гносеологічними принципами (всебічності і повноти, об'єктивності, історизму, єдності теорії й практики); б) положеннями наукових теорій, зокрема правоохоронної діяльності, професійної діяльності, запобіжної діяльності тощо; 3) методологічними підходами, а саме: синергетичним, діалектичним, системним, комплексним, аксіологічним; 4) загальнонауковими й конкретно-науковими методами пізнання.

Діяльність органів та установ виконання покарань на тимчасово окупованих територіях росією України надалі буде досліджено з урахуванням вказаної методології.

Список використаних джерел

1. Шаблистий В.В. Стан злочинності в установах виконання покарань України та законодавче забезпечення її протидії. *Права і свободи людини та їх забезпечення в умовах несповоди*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Чернігів, 01 листоп. 2018 р.). Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів, 2018. С. 425-429.
2. Кельман М.С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2013. 449 с.
3. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. 3-тє вид., перероб і доп. Київ: Знання, 2008. 495 с.
4. Скакун О.Ф. Методы, общие (методологические) подходы и принципы в юридических исследованиях. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень*: матеріали ХХІІІ міжнар. істор.-прав. конф. (м. Алушта, 24-26 верес. 2010 р.). Київ; Сімферополь: Доля, 2011. С. 19-27.
5. Боняк В.О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно-правовий аспект: монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2015. 372 с.
6. Лукашевич С.Ю., Груба Д.І. Місце синергетичної парадигми в методології правових і кримінологічних досліджень. *Теорія і практика правознавства*: електрон. наук. фах. вид. Нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. Випуск 1. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2013/Gruba.pdf.
7. Грабченко А.І., Федорович В.О., Гаращенко Я.М. Методи наукових досліджень: Навч. посібник. Харків: НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.
8. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посібник. Київ: Кондор, 2003. 192 с.
9. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 5-тє вид., стер. Київ: Знання, 2006. 307 с.

10. Костицький М.В. Про діалектику як методологію юридичної науки. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2012. № 1. С. 3–17.
11. Агапов Ю.Ю. Методологічні основи дослідження проблеми становлення та розвитку приватної освіти на Волині. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Випуск 52. С. 96-101.
12. Корбутяк В.І. Методологія системного підходу та наукових досліджень: навч. посібник. Рівне : НУВГП, 2010. 176 с.
13. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
14. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. Київ – Вінниця : ДОВ «Вінниця», 2008. 278 с.
15. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : Навч. посібник. Київ, 2003. 116 с.
16. Фальковський А.О. До визначення поняття аксіологічного дослідницького підходу в методології юриспруденції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. URL: <http://www.apdp.in.ua/v40/11.pdf>.

Спільник С. І. Методологічні підходи до дослідження кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України

У статті доведено, що при здійсненні наукової розвідки кримінологічної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України слід послуговуватися таким методологічним інструментарієм: 1) універсальними гносеологічними принципами (всебічності і повноти, об'єктивності, історизму, єдності теорії й практики); б) положеннями наукових теорій, зокрема правоохоронної діяльності, професійної діяльності, запобіжної діяльності тощо; 3) методологічними підходами, а саме: синергетичним, діалектичним, системним, комплексним, аксіологічним; 4) загальнонауковими й конкретно-науковими методами пізнання.

Акцентовано увагу на тому, що Конституція України у ст. 92 проголосила, що виключно законами України визначається організація і діяльність органів і установ виконання покарань, Законом України оголошується амністія. Таке положення Основного Закону свідчить про важливість належного функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, структурні підрозділи якої контролюють ступінь втручання держави у права і свободи людини і громадянина, що постійно або тимчасово обмежені за рішенням суду.

Констатовано, що фактично за роки незалежності Державна кримінально-виконавча служба України функціонує в умовах постійного реформування – успадкована радянська репресивна система виконання покарань до цих пір знаходить своє відлуння у рішеннях ЄСПЛ щодо нелюдських умов тримання засуджених у виправних колоніях та СІЗО. Головним результатом діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України має бути повернення у суспільство громадянина, який не втратив соціальні зв'язки, здоров'я, має всі можливості для нормального життя. Сама ця сукупність заходів аналітичного, координаційного, виховного, запобіжного, контрольного, організаційного, управлінського, наглядового, методичного, інформаційного та освітнього характеру, що вживаються суб'єктами, наділеними державно-владними повноваженнями на спеціально-кримінологічному, індивідуальному, віктимологічному рівнях по відношенню до засуджених осіб та персоналу органів і установ, і є кримінологічною діяльністю Державної кримінально-виконавчої служби України.

Ключові слова: кримінологія, кримінально-виконавче право, виконання покарань, злочинність, органи та установи виконання покарань, юридична діяльність, кримінологічна діяльність, кримінологічний моніторинг, запобігання кримінальним правопорушенням.

Spilnyk S. Methodological approaches to the study of criminological activities of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine

The article proves that when carrying out a scientific investigation of the criminological activity of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, the following methodological tools should be used: 1) universal epistemological principles (comprehensiveness and completeness, objectivity, historicism, unity of theory and practice); b) provisions of scientific theories, in particular law enforcement activities, professional activities, preventive activities, etc.; 3) methodological approaches, namely: synergistic, dialectical, systemic, complex, axiological; 4) general scientific and specific scientific methods of cognition.

Attention is focused on the fact that the Constitution of Ukraine in Art. 92 declared that only the laws of Ukraine determine the organization and activity of bodies and institutions for the execution of punishments, amnesty is declared by the Law of Ukraine. This provision of the Basic Law testifies to the importance of the proper functioning of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine, whose structural subdivisions control the degree of state interference in the rights and freedoms of people and citizens, which are permanently or temporarily limited by court decision.

It has been established that, in fact, during the years of independence, the State Criminal Enforcement Service of Ukraine functions under conditions of constant reformation – the inherited Soviet repressive system of execution of punishments still finds its echo in the decisions of the ECtHR regarding the inhumane conditions of detention of convicts in correctional colonies and pretrial detention centers. The main result of the activity of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine should be the return to society of a citizen who has not lost social ties, health, and has all the opportunities for a normal life. This very set of measures of an analytical, coordination, educational, preventive, control, organizational, managerial, supervisory, methodical, informational and educational nature, which are used by subjects endowed with state-authority powers at the special criminological, individual, victimological levels in relation to convicted persons and personnel of bodies and institutions, and is a criminological activity of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine.

Key words: criminology, criminal enforcement law, execution of punishments, crime, bodies and institutions of execution of punishments, legal activity, criminological activity, criminological monitoring, prevention of criminal offenses.